

Бронських С. В.,

Буковинський державний медичний університет, м. Чернівці

ПОЛЬОВИЙ ПІДХІД ЩОДО ВИВЧЕННЯ ЛЕКСИЧНОЇ СИСТЕМИ МОВИ У ФОРМАТІ ДОСЛІДЖЕННЯ “ПОНЯТІЙНОГО ПОЛЯ”

У лінгвістиці існує кілька концепцій поля. Найбільшу розповсюдженість отримали концепції понятійного, семантичного, лексико-граматичного, синтаксичного та функціонально-семантичного полів. Оскільки наше дослідження проводиться на основі теорії понятійного та семантичного поля, ми зосередили увагу саме на цих двох концепціях. Багато дискусій викликали концепції Й. Тріра та Л. Вейсгербера. Критична оцінка їхніх праць стимулювала подальші поглиблені дослідження лексичної системи мови. У роботі проаналізовані праці вчених, присвячені вивченню груп слів або словникового складу з лінгвістичної позиції.

Ключові слова: польовий підхід, теорія поля, понятійне поле, мислення, сприйняття, мовні знаки.

В лингвистике существует несколько концепций поля. Наибольшей распространенностью отличаются концепции понятійного, семантического, лексико-грамматического, синтаксического и функционально-семантического полей. Поскольку наше исследование проводится на основе теории понятійного поля, мы сосредоточили внимание именно на этих двух концепциях. Концепции И. Трира и Л. Вейсгербера вызвали много дискуссий. Критическая оценка их трудов стимулировала дальнейшие, углубленные исследования лексической системы языка. В работе проанализованы научные труды, посвященные изучению группы слов или словарного состава с лингвистической позиции.

Ключевые слова: полевой подход, теория поля, понятійное поле, мышление, восприятие, языковые знаки.

There are several notions of the field in linguistics. The greatest prevalence is referred to the concept of semantic, lexical, grammatical, syntactic, semantic-functional and conceptual fields. Since our research is based on the theory of conceptual and semantic field, we focus our attention on these two concepts. J. Trier's and L. Weisgerber's concept is the subject of scientific debate. Critical assessment of their works stimulates further profound investigation of lexical system of language. A group of scientists take up the study of word groups or vocabulary, but from the linguistic point of view.

Key words: field approach, field theory, concept field, thinking, perception, language symbols.

Актуальність теми полягає у дослідженні семантики слова, систематизації, організації, що є вирішальним елементом у вивченні мови. Адже слово само по собі майже нічого не означає а його значення є відносним. Слово набуває сили у контексті.

Мета роботи – вивчення польового підходу як одного із можливих шляхів дослідження мови та лексичної системи.

Предмет дослідження – корпус окремих лексичних складових мови.

Мова є складним, багатограним та багатоаспектним явищем. Видатний лінгвіст Л.В. Щерба говорив про необхідність виділення в мові трьох аспектів – мовленнєвої діяльності, мовної системи та мовного матеріалу. За Л.В. Щербою, “мовленнєва діяльність” – це процеси мовлення та розуміння, мовна система – словники та граматики мови, а мовний матеріал-тексти [11, с. 21]. Оскільки мова є складною та цілісною системою, її неможливо досліджувати у цілому. Тому, найдоцільнішим ми вважаємо аналіз окремих її складових. Аналіз за допомогою польового підходу, як справедливо зауважує А.І. Кузнецова, при знайомстві із теорією поля дослідника вражає не тільки наявність численних тлумачень самого поняття поля, але й різноманітні методи його аналізу [7, с. 34].

У лінгвістиці існує кілька концепцій поля. Найбільшу розповсюдженість отримали концепції понятійного, семантичного, лексико-граматичного, синтаксичного та функціонально-семантичного полів.

Оскільки наше дослідження проводиться на основі теорії понятійного та семантичного полів ми зосередили увагу саме на цих двох концепціях.

Слово створено для того, щоб передавати певну ідею. Уперше до дослідження слова саме з точки зору ідеї, яку воно відбиває, звернувся німецький мовознавець Й. Трір у 1928 році. Він першим звернувся до поняття поля, під яким розумів структуру певної понятійної сфери чи кола понять, які присутні у мовній свідомості певної спільноти. Понятійний всесвіт розбивається на різні понятійні поля, понятійні сфери, яким в мові відповідають словесні поля. Словесні поля нашаровуються на понятійні, і при цьому кожному слову відповідає певний відрізок понятійного поля. На думку Й. Тріра зміни у мові відображаються на структурі поля, тобто понятійне поле змінюється внаслідок перегрупування його відрізків [5, с. 53].

Такий підхід до мови є продовженням розуміння мовних явищ за В. Гумбольдом, який вважає, що крізь різноманітність мов для нас відкривається багатство світу та різноманітність того, що ми пізнаємо у ньому; і людське буття стає для нас більш широким, оскільки мови у виразних та чинних рисах дають нам різні способи мислення та сприйняття. Мова завжди втілює у собі своєрідність цілого народу. Насправді, Й. Трір пов'язує структуру понятійного поля із внутрішньою формою мови В. Гумбольдта [1, с. 94]. Він вважав, що дослідження членування поля є нічим іншим як дослідженням частини внутрішньої форми мови. Завдяки такому дослідженню можливо виявити внутрішню форму мови, яка виражає світогляд певної мови у певний період.

Отже, на перший план у Й. Тріра виходить структура, взаємозв'язків між компонентами поля. Саме вони визначають сутність, значення лінгвістичного компонента й сам лінгвістичний компонент, а це підтверджує думку, що у мові ніщо не існує самостійно і незалежно. Оскільки утворення структури мови складає основний її зміст, її сутність, усі лінгвістичні компоненти є результатом процесу утворення (членування) цієї структури. Кінцеве значення кожного компонента визначається остаточно, тільки з його відношення та функції у межах усїєї лінгвістичної структури [5, с. 52].

Щодо формальних мовних засобів, до яких Й. Трір відносить слова, то у мові співіснують поля слів, поля “мовних знаків” [5, с. 53]. План мовного вираження є подвійною структурою відносин: словниковий склад мови, поля слів та окремі слова відносяться одне до одного як ціле до частини або частина до цілого. Весь словниковий склад членується на поля слів, або лексичні поля, які у свою чергу членуються на індивідуальні слова. І навпаки, окремі слова викладаються мозаїкою у поля мовних знаків, а ці останні – у єдності більш високого порядку, до всього словникового складу мови.

Отже, Й. Трір спирається на весь вокабуляр, поділяючи його на великі поля слів, а ці останні – далі, доки не дійде до найменших одиниць – окремих слів. Отже, окреме слово виступає межею членування поля слів (поля мовних знаків), яке співвідноситься з понятійним полем. Окремі слова розподіляють понятійне поле між собою – кожному слову відповідає певна ділянка понятійного поля. Поєднанням двох планів (плану змісту та плану вираження) відбувається, на думку Й. Тріра, у членуванні понятійних полів, і полів мовних знаків (слів). Окремі слова окреслюють межі у понятійних полях, роблячи їх більш чіткими. З іншого боку, слова знаходяться у взаємозалежності одне від одного. Всередині цієї цілісної споруди й отримує окреме слово свою внутрішню понятійну означеність. Саме таким чином, у середині “поля мовних знаків” слова отримують свою мовну значеннєвість – здатність представляти ідею. Для того, щоб зрозуміти окреме слово, у свідомості слухача повинно бути присутнім все поле слів, слово стає зрозумілим завдяки наявності всього поля. Слово “має значення” тільки всередині цілого поля і завдяки цьому цілому [6, с. 77]. Поза полем слово взагалі не може мати значення. Значення окремого слова залежить від значення його понятійних сусідів. За кожним словом стоїть цілий комплекс зв'язків, який обумовлює і вживання певного слова, і його розуміння. Вибір того чи іншого слова, яке належить певному семантичному полю, є свідченням і ставленням мовця до висловлення, і його обізнаності, і його рівня культури, і намірів, і настрою тощо [5, с. 55].

Таким чином, науковим внеском Й. Тріра у розвиток мовознавства були такі нововведення: 1) предметом лінгвістичного дослідження стає система понять, понятійний склад мови; 2) методом вивчення системи понять обирається диференційоване визначення значеннєвості слів як знаків при зіставленні плану змісту та плану вираження; 3) основною одиницею дослідження є “понятійне поле”; 4) дослідження лексико-семантичного поля визначається як з'ясування особливостей та форм мовного мислення носіїв мови.

Теорія понятійного поля Й. Тріра отримала подальший розвиток у працях Л. Вейсгербера. Л. Вейсгербер вважають основним ідеологом сучасного неогумбольдтіанства; із його ім'ям пов'язано відродження вчення В. Гумбольдта про “внутрішню форму мови” [7, с. 28]. Вчений був одним із перших, хто звернув увагу на певні взаємопов'язані сфери словникового складу мови та розробив самостійне рішення проблеми системності у мові за допомогою нових методів семантичного аналізу. Своє головне завдання автор вбачає у аналізі світогляду німецького народу за допомогою мови. Мовне пізнання реального світу легше всього виявити за допомогою лексики, яка у Л. Вейсгербера ділиться на три об'єкта (природа, матеріальна цивілізація, інтелектуально-духовна культура та абстрактний досвід).

В своїх працях Л. Вейсгербер спирається на твердження про те, що мова – це не тільки засіб спілкування, але й справжній світ, який повинен відкриватись духом. Виходячи з подібної позиції, Л. Вейсгербер оголошує мову “проміжним світом думки”, який є результатом взаємодії світу речей та світу свідомості (ідею про співвіднесеність світу мови із зовнішнім світом автор повністю заперечує) [8, с. 29]. Л. Вейсгербер також висловлюється проти розуміння мови як простого інструмента світопізнання. Лінгвіст підкреслює, що мова сама створює навколишній світ. Мова є образом, картиною всесвіту, світоглядом народу. При цьому кожна мова пов'язана із певним народом, що призводить до того, що для людей різної національності світ виглядає по-іншому [10, с. 149].

Згідно з його концепцією наш світогляд зумовлюється виключно полями, які являють собою частину мови яка є “проміжним світом думки”. За Л. Вейсгербером, воно створюється на основі єдності органічно пов'язаних та взаємодіючих груп мовних знаків. Мовному полю притаманний свій закон розвитку – закон органічного виділення частини із цілого. За цим законом члени споріднених груп визначають один одного своїм місцем у межах поля. На цьому законі мовного членування базується вивчення значення слова. Як вважає Л. Вейсгербер, ціле не складається із окремих незалежних частин, скоріше навпаки – значення кожного окремого слова повинно розвиватись із загального. Слова не передбачають окремі предмети як такі, а впорядковують різноманітність предметів завдяки певній точці зору. “Точка зору” дозволяє кожній людині по-іншому членувати те чи інше поняття в результаті чого виникає певне значення слова. Поля можуть бути одномірними та багатомірними.

Одномірне поле – це поле, яке розглядається з певної точки зору. Прикладом такого поля може бути поле “родинні відносини” [3, с. 58]. Дослідник доводить, що в різні історичні епохи люди мали різну точку зору щодо родинних взаємовідносини.

Багатомірне поле створюється внаслідок того, що його можна розглядати з двох, або більше точок зору [7, с. 31]. Прикладом такого поля може служити поле “кольору”, яке складається із двох основних форм пізнавального процесу, з двох точок зору: одна точка зору виходить із предметів та пов'язана з останніми (білий колір, чорний колір), а друга є продуктом діяльності мозку (сірий колір, якого не існує у природі, його отримано із симбіозу білого та чорного в свідомості людини). Це дві можливості, перша з яких витікає з переваги світу речей, а друга – із переважаючої сили людського розуму. Обидві можливості однаково важливі для формування картини світу, а різноманітність точок зору призводить до збагачення мовного образу.

Отже, Л. Вейсгербер постулює ідею про активний вплив мови на світ речей, демонструє вплив мови на думку та на еволюцію людської свідомості. За Л. Вейсгербером, мова, і через мову свідомість зумовлює буття, а не навпаки. Для того, щоб обґрунтувати явище системності у мові Л. Вейсгербер створює систему, яка все ж таки відрізняється від концепції Й. Тріра. У Й. Тріра йдеться про понятійне поле, на яке нашаровується словесне поле, Л. Вейсгербер ж говорить не про двомірне, а про трьохмірне поле вводить поняття “проміжний світ думки”, яке є посередником між об'єктивним світом та суб'єктом. Л. Вейсгербер підкреслює інтелектуальну сферу мови та

пояснює всі зміни у значенні слова зміною точки зору на світ. Ми погоджуємось з концепціями Й. Тріра та Л. Вейсгербера. Вони мають багато спільного: у своїх працях обидва відштовхуються від поняття, від факту свідомості, а не від слів, як мовних одиниць, що поле у їхньому трактуванні є "єдиною в своєму роді чітко вираженою структурою зі своїми законами; воно втілює особливе бачення всесвіту та ієрархію цінностей, які змінюються залежно від мови та від періоду" [26, с. 55].

Література:

1. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М. : Прогресс, 1984. – 487 с.
2. Гухман М. М. Лингвистическая теория Л. Вейсгербера. Вопросы теории языка в современной зарубежной лингвистике / М. М. Гухман. – М. : Прогресс, 1961. – 284 с.
3. Звегинцев В. А. Современные направления к типологическим языкам. Вып. 3. / В. А. Звегинцев. – М., 1986. – 314 с.
4. Звегинцев В. А. Семасиология. / В. А. Звегинцев. – М. : Изд-во МГУ, 1957. – 348 с.
5. Ковтанюк М. Р. Зіставна семантика лексичних мікросистем // Навчальний посібник / М. Р. Ковтанюк – Чернівці : Рута, 2004. – 64 с.
6. Кодухов В. И. Общее языкознание. / В. И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.
7. Кузнецова А. И. Понятие семантической системы языка и методы ее исследования. / А. И. Кузнецова. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1963. – 58 с.
8. Уфимцева А. А. Лексическое значение : принципы семиологического описания лексики. / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1986. – 245 с.
9. Уфимцева А. А. Опыт изучения лексики как системы. / А. А. Уфимцева. – М. : Акад. нац. СССР, 1962. – 287 с.
10. Уфимцева А. А. Слово в лексико-семантической системе языка. / А. А. Уфимцева. – М. : Наука, 1968. – 272 с.
11. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. / Л. В. Щерба. – Ленинград, 1974. – 236 с.